

Liquiritia

in de Zuidnederlandse dialecten (1)

door Lic. L. VAN DE KERCKHOVE.

Het materiaal voor Zuid-Nederland komt uit vragenlijst nr I, blz. 22, en uittreksel I, nr 45a van de Leuvense Dialectcentrale.

Het werd aangevuld door een schriftelijke enquête in Noordelijk Oost-Vlaanderen en de omgeving van Brussel.

Het deel van het Rijnland op de algemene schetskaart werd opgemaakt aan de hand van de kaart van „Lakritze” in MÜLLER's *Rheinisches Wörterbuch* (Bd. V, kaart 5).

Voor Wallonië werd een schets gemaakt van de kaart van Wallonië van Remouchamps. De Nederlands-Franse taalgrens ligt hier echter veel te hoog in het Nederlands sprekend gebied.

Het materiaal voor Wallonië werd zeer bereidwillig afgestaan door Prof. J. HAUST van Luik (2), het werd aangevuld door middel van een kleine mondelinge enquête in Waals-Brabant (zie blz. 326).

Terwijl op de algemene schets, voor het Rijnland en Zuid-Nederland de benamingen van drop ingevuld werden, werd voor Wallonië „zoethout” gebruikt, daar de Waalse

(1) Woordgeographische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale, n° XXVII.

(2) Het materiaal werd opgenomen in den loop van zijn *Enquête sur les patois de la Belgique romane* 1924-1944.

dropbenamingen geen ontwikkelingen zijn van het hier behandelde „liquiritia”.

Jammer genoeg ontbreekt het materiaal voor Noord-Nederland, zoodat een algemeen overzicht van gans het Nederlandse taalgebied ontbreekt.

* * *

Het zoethout en de daaruit vervaardigde drop behoren tot de oudste geneesmiddelen en werden reeds eeuwen voor Christus, naar een oude Egyptische papyrus, gebruikt ter behandeling van luchtpijpkatarrhen (1).

Ook de drop is geen uitvinding van onzen tijd, want hij wordt al aangetroffen bij het begin van onze tijdrekening; zie KRÖBER (2).

Bij de oude Grieken en Romeinen zooals HIPPOKRATES, THEOPRASTOS, DIOSCURIDES, PLINIUS, CELSUS werd het zoethout zeer gewaardeerd en voor verschillende kwalen voor uitwendig of inwendig gebruik aanbevolen.

Bij de Indiërs speelde het zoethout een groote rol bij de „Liebeszauber”; zie MADAUS (3).

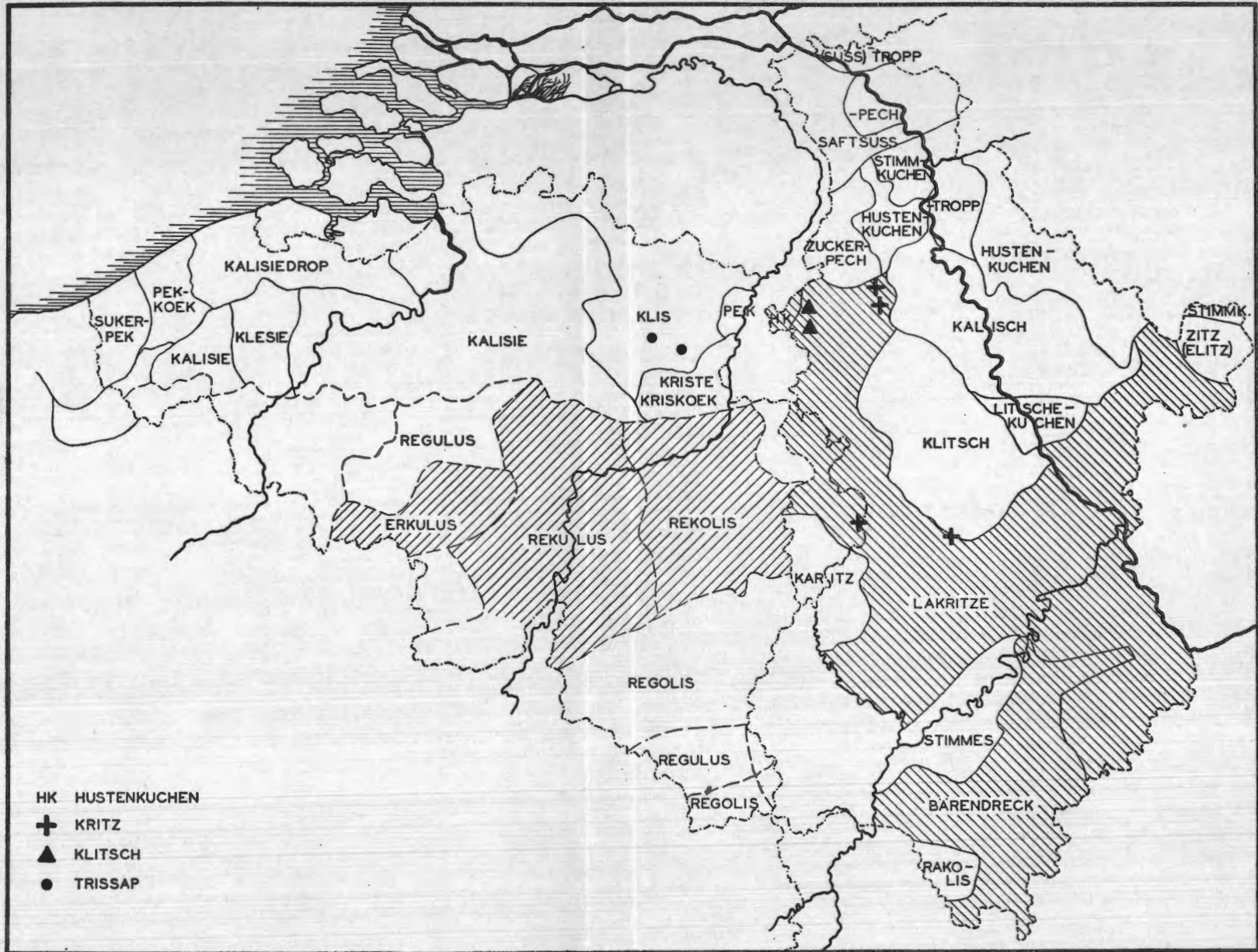
De zoethoutplant behoort eigenlijk tot de oostelijke streken van het Middellands zeegebied. Van daar uit heeft ze zich als een moeilijk uit te roeien onkruid over gans Zuid-Europa verbreed. De aanbouw van zoethout in Europa zal wel van jongeren datum zijn, want de naam ontbreekt nog in de plantenlijsten van de vroege Middeleeuwen. Zoo vinden we deze cultuur waarschijnlijk voor het eerst in de 13de eeuw in Italië.

(1) Ik dank hier Prof. R. Dequeker te Leuven, die zoo vriendelijk was handboeken over pharmaceutische planten te mijner beschikking te stellen.

(2) L. KRÖBER, *Das Neuzeitliche Kräuterbuch*, 2^e Auflage, Stuttgart-Leipzig, 1934, Bd I, blz. 338.

(3) G. MADAUS, *Lehrbuch der biologischen Heilmittel*, Leipzig, 1938, Abteilung I: Heilpflanzen, Bd II, blz. 1776 en vg.

KAART I. — *Liquiritia* in Zuid-Nederland, Wallonië en Rijnland.

Schaal 1/2.000.000

Nadruk verboden.

In Engeland werd dit geneesmiddel eerst in 1264 ingevoerd. In Duitsland treft men het misschien reeds aan in de 13de eeuw, maar het werd er waarschijnlijk slechts vanaf de 15de eeuw verbouwd. Vooral het Benediktijner klooster te Bamberg was een centrum voor deze cultuur (in het wapen der stad komt nu nog een zoethoutstok voor).

Dit vreemde product bracht natuurlijk den vreemden naam met zich mee. De oorspronkelijke Grieksche benaming *γλυκύριζα* (*γλυκός* „zoet”. *ρίζα* „wortel”) werd reeds in de Middeleeuwen in het Barbaro-Latijns *liquiritia* veranderd.

Deze laat-Latijnse vorm, die door zooveel talen ontleend werd, komt voor het eerst voor in de 4de eeuw bij THEODORUS PRISCIANUS (in de *Diaeta*, Cap. 9), alsook bij VEGETUS RENATUS en bij OTHO CREMONENSES; zie TSCHIRCH (1).

Daaruit ontstonden dan Ofr. *licoresse*, en daaruit met metathesis *recoulisse*, *rigolice*, *ricolisse* in de 12de en 13de eeuw; in de 16de eeuw *reclisse* en *reglisse* (GAMILLSCHEG, i. v. *réglisse*). Ohd. *lacricie* Mnd. *lakeritze*; Mndl. *lacrisse*, *lecrosse*, *lacorisse*, *lackerisse*, *leckrits*, *leckerisse* (Mnl. Wb., i. v. *lacrisse*), *kalissenhout*, *galissenhout* (KILIAAN, i. v. *liquiritia*) (2); in de Middelenegse geneeskundige boeken van de 14de eeuw, *licoris*.

In Zuid-Nederland en het Rijnland is het woord waarschijnlijk langs verscheidene wegen en op verscheidene tijdstippen ontleend geworden.

Wanneer we de *drop*-kaart van Zuid-Nederland, Wallonië en het Rijnland bekijken, zien we dadelijk dat we niet met één en dezelfde laag in de ontlening te doen hebben.

(1) A. TSCHIRCH, *Handbuch der Pharmakognosie*, herausgegeben von —. 2. Auflage, Leipzig, 1936, Lief. 19, i. v. *radix liq.*

(2) *Synonymia Latino-Teutonica* uitgegeven door E. Spanoghe, Antwerpen, 1889.

We zien dat in Frans-Vlaanderen en Noordelijk West-Vlaanderen, in Noord-Limburg langs de Maas en in het Noorden van het Rijnland dezelfde benamingen voorkomen, die geen ontwikkelingen zijn van *liquiritia*, zooals : *swikerpek* (Zuckerpech), *pekkoek* (Pechkuchen), *hoestkoek* (Hustenkuchen) en andere *-koek*-vormen.

Deze benamingen, die zich juist aan den rand van het gebied bevinden zullen wel de oudste zijn. Misschien waren ze wel verspreid over het ganse gebied, waar ze dan verdrongen werden door *liquiritia*.

Om de grote verscheidenheid van de *liquiritia*-vormen te verklaren, kunnen we drie wegen in de ontleening aannemen.

Een eerste maal zou het woord uit het Romaans in de Zuid-Nederlandse dialecten zijn overgegaan ; reeds in de 12de en 13de eeuw treft men in het Ofr. *reculisse* naast *licorice* aan. De Franse vormen met metathesis verklaren dan de *kalis*- en *kliš*-vormen.

De voortonige *a* tusschen *k* en *l*, die een Germaanse vorming zou kunnen zijn, is even goed mogelijk in het Romaans, zooals de Franse *réglisse*-kaart bewijst (GILLIÉRON, ALF, carte 1141). We treffen daar verschillende vormen aan : *rukulus*, *rikolis*, *rekalis*, enz.

Ten Oosten van de departementen Meurthe et Moselle, Vosges, Haute-Saône, Doubs, Jura en ten Zuiden van de departementen Saône-et-Loire, Puy-de-Dôme, Creuse, Vienne, Deux-Sèvres en Vendée hebben alle op de kaart vermelde vormen een voortonige *a* of *o* : bv. in het departement Bouches-du-Rhône, *răskăliši* te Martignes 872 ; *rîskăliši* te La Ciotat 874 ; *rikalîši* Aups 886, Scillons 896, Saint-Tropez 895, Saint-Maximin 884.

Indien de Zuid-Nederlandse *kalisse*-vormen over een Franse vorm ontleend werden, dan hebben deze vormen de onbeklemtoonde eerste syllabe verloren. In sommige

Waalse gebieden nu is het niet mogelijk dat de *re-* daar reeds zou weggevallen zijn of dat er neiging tot de verwijdering van deze syllabe zou bestaan hebben; want daar handhaaft de *r* zich zoo sterk dat ze zelfs hier en daar ingeschoven wordt waar ze vroeger niet stond.

In Frans-Vlaanderen en in het gebied om Doornik treffen we echter *re-loze* vormen aan (volgens materiaal HAUST en GILLIÉRON, ALF carte 1141). In dit gebied en ook in dat om Bergen is *erkulus* of *erkalis* de gewone vorm. Wegens de metathesis bevindt de *r* zich dus in een veel zwakkere positie, zoodat ze gemakkelijker zou kunnen uitgestoten worden. Uit dit Westelijk gebied zouden dan de Zuid-Nederlandse vormen ontleend zijn.

Wij merken echter dadelijk op de kaart dat de *kalisieklissie*-laag in Zuid-Nederland een éénheid vormt met het gebied om Keulen. Zou Keulen dan dit woord over Brabant uit Vlaanderen ontleend hebben? En heeft Keulen het dan op zijn beurt uitgestraald, zoodat deze beide, oorspronkelijk verscheidene, gebieden elkander raakten?

Dit klinkt tamelijk gewaagd! Meer aannemelijk lijkt natuurlijk het omgekeerde; nl. dat Keulen het woord over Brabant naar Vlaanderen zou gebracht hebben.

Het is echter ook mogelijk dat het woord te Keulen een alleenstaande ontwikkeling doorgemaakt heeft, die dan samen viel met de Zuid-Nederlandse vormen; want reeds in de Middeleeuwen was de *liquiritia* in de oude apotheken overal een zeer bekend product. Meer waarschijnlijk is echter dat *kalis(ch)* te gelijkertijd uit gans het Franse grensgebied naar de Germaanse landen, nl. Zuid-Nederland en het Rijnland, is overgegaan. Deze veronderstelling wordt gesteund door het feit dat overal het zeer sterke accent van *ricolis* behouden bleef, wat dus wel op een Frans prototype wijst. De waarschijn-

lijkheid van deze veronderstelling wordt vergroot doordat in de grensgebieden en in Wallonië overal *reK*-vormen in plaats van *reGL*-vormen, zooals elders het geval is, voorkomen (zie kaart van Wallonië); KILIAAN vermeldt echter naast *kalissenhout* ook *galissenhout*.

Zoo moeten we dan besluiten dat de eerste syllabe *re* in *rekalis* dan geleidelijk weggelaten werd in de Germaanse dialecten juist wegens haar zeer zwakke betoning.

In dezelfde periode als deze eerste ontlening ofwel op een ander tijdstip, werd *liquiritia* waarschijnlijk een tweede maal ontleend, en dit langs Zuid-Duitsland om, waar in de 14de en 15de eeuw vooral te Bamberg grote zoethoutkulturen werden aangelegd.

Hier echter had geen metathesis van de *r/l* plaats, maar ook hier viel de eerste syllabe weg.

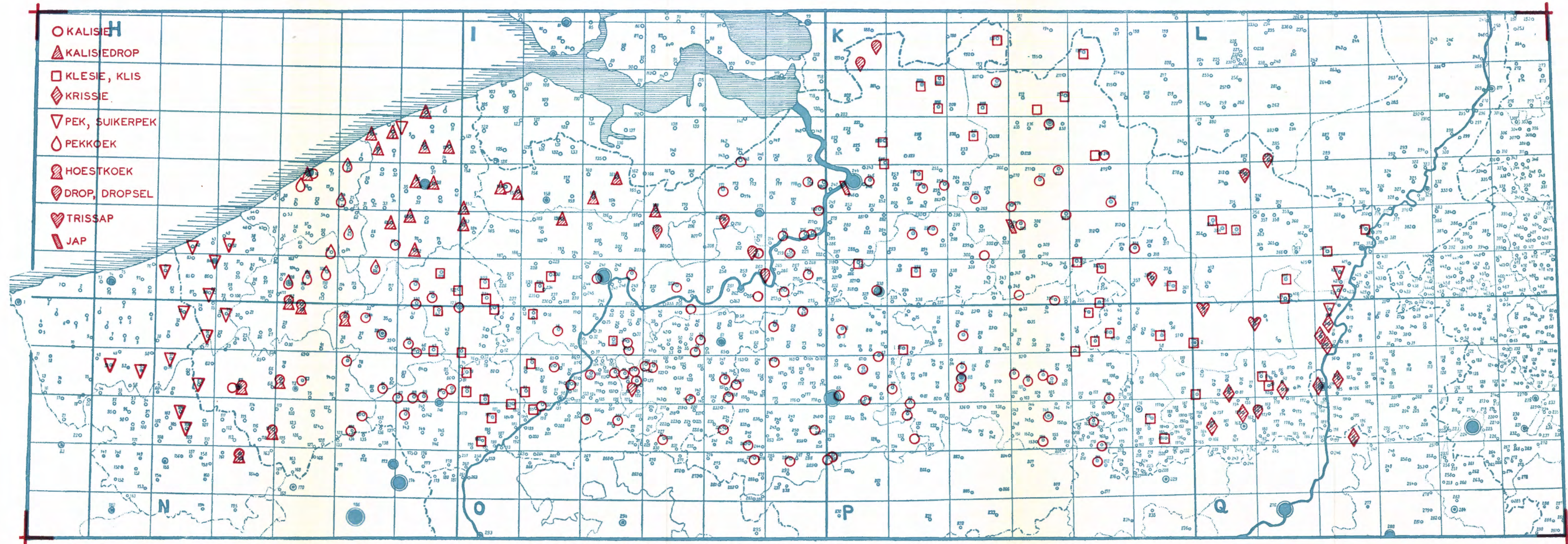
Deze laag bedekte een gedeelte van het Zuiden van het Rijnland, waar we nu nog een *karitz*-gebied aantreffen (ook hier werd een voortonige *a* ingeschoven), en een gebied waar nu nog sporadisch *kritz*-vormen voorkomen, maar dat dan onder invloed van het Hoogduitse *Lakritze* verdrongen werd.

Hierbij sluit dan Zuid-Belgisch-Limburg aan met zijn *kris*-, *krisie*-, en *kriskoek*-vormen. Jammer genoeg was het onmogelijk materiaal in te winnen voor Nederlands-Limburg en Noord-Nederland.

Tot deze laag behoort waarschijnlijk ook *lekkeris* onder invloed van volksetymologie uit *lakeris* ontstaan dat in Groningen voorkomt (TER LAAN, *Groninger WB.*, i. v. *lekkeris*), *lakrisse* dat in Gelderland voorkomt (GALLÉE, *Wb. Geld. en Over.*, i. v. *lakrisse*) en het bij KILIAAN vermelde *leckerisse*, *leckrits*, *lackerisse*.

In het Rijnland werd *liquiritia* dan een derde maal ont-

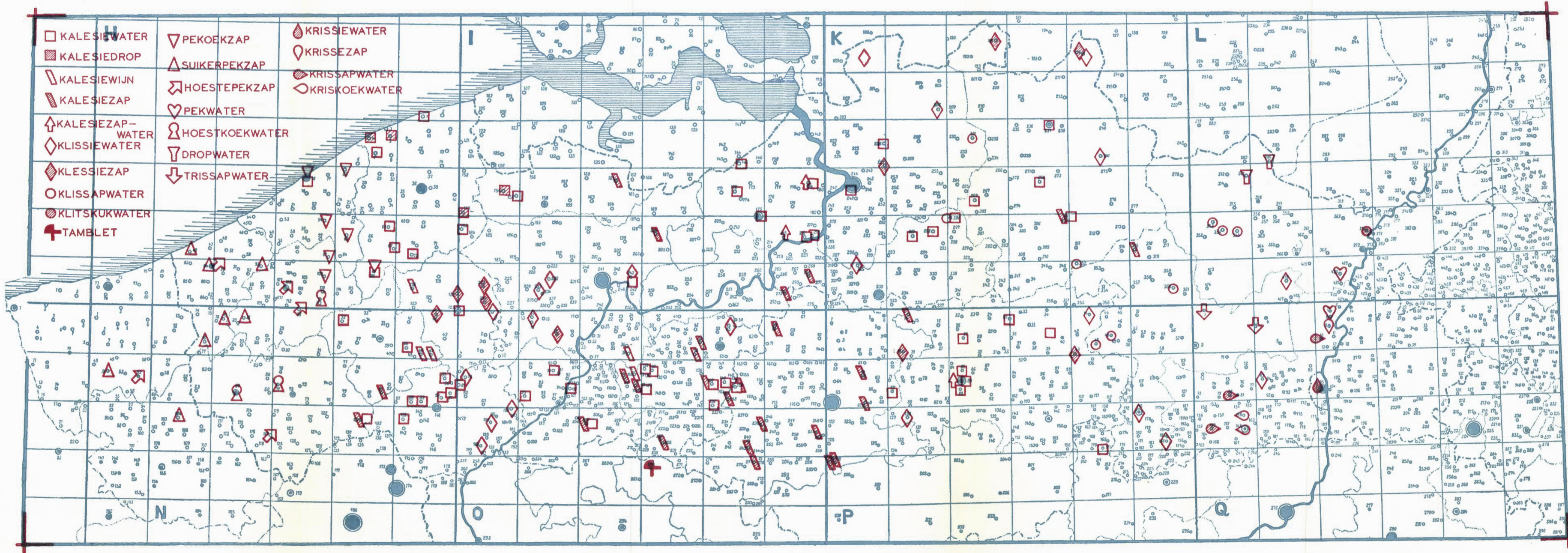
KAART II. — Drop in de Zuidnederlandse dialecten.

Schaal 1/600.000

Nadruk verboden.

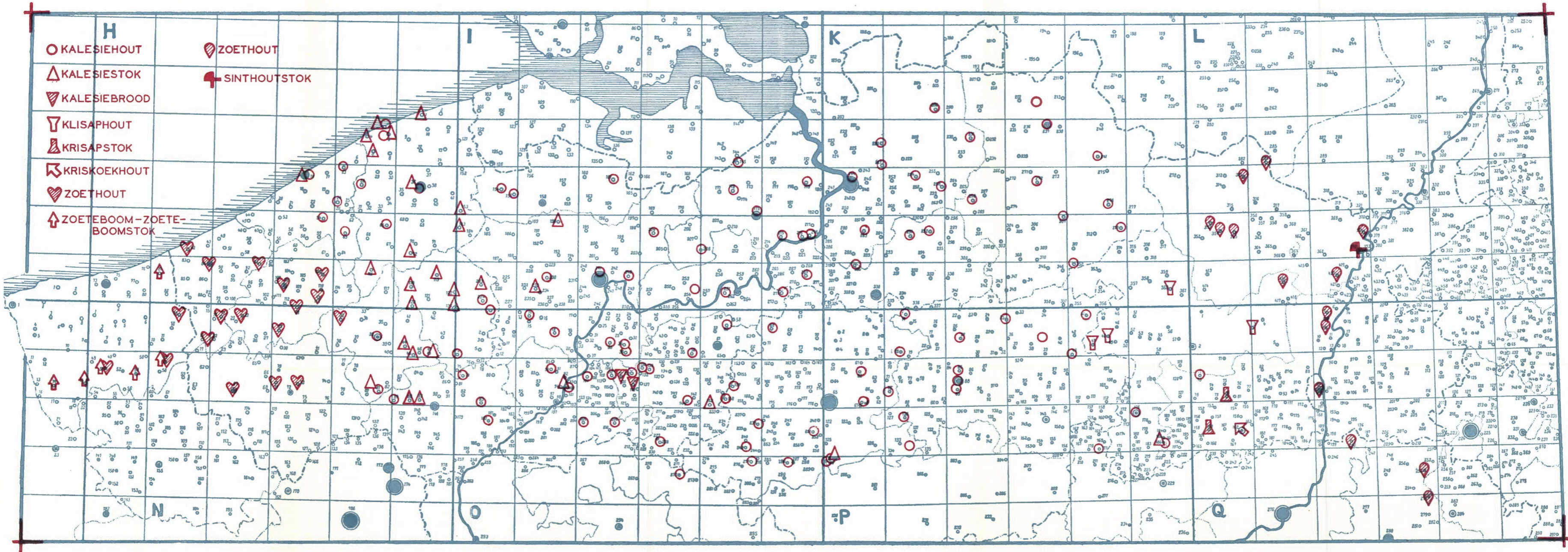
KAART III. — *Dropwater* in de Zuidnederlandse dialecten.

Schaal 1/600.000

Nadruk verboden.

KAART IV. — Zoethout in de Zuidnederlandse dialecten.

Schaal 1/600.000

Nadruk verboden.

leend, nl. aan het Hoogduits, onder invloed waarvan het zulk een groot gebied veroverde.

De eerste *lakritz*-laag werd er nagenoeg geheel door bedekt, het drong zich zelfs op naast het volkse *bärendreck* dat in het Zuiden van het Rijnland de gewone benaming voor *drop* is.

* * *

Er bestaat in Zuid-Nederland een tamelijk grote verscheidenheid in fonetische vormen en samenstellingen van de *liquiritia*-ontwikkelingen.

In het *liquiritia*-gebied vindt men haast overal de voor-tonige *a*, dus *kalis-*, behalve in het gebied gelegen tussen Tielt, Gent, Oudenaarde, Kortrijk, waar we *klisie* aantreffen, in het Noorden de provincie Antwerpen en in Belgisch-Limburg waar het *klis* is.

We treffen de volgende samenstellingen aan die „drop” betekenen: *kalisiedrup*, *kalisiedrypsel* in het Noorden van Oost- en West-Vlaanderen (drop zelf komt maar zelden voor, nl. in Limburg te Sint-Huibrechtslille, L 313, Hamont L 286, Beringen K 358, 's Heeren-Elderen Q 168, alsook in Antwerpen te Esschen K 188a, en te Wildert K 189a.)

Verder hebben we dan in dezelfde provincies Oost- en West-Vlaanderen nog *kalisie* of *klisiestok*, *kalisiezap*; *kalisiezap* of *kalisiesjap* in de provincies Antwerpen en Brabant.

Krissap, *krisie* en *kriskoek*-vormen komen voor in Zuid-Limburg te Mechelen a/Maas Q 9, Opgrimbie Q 10, Erkheim Q 12, Vliermaal Q 80, Rosmeer Q 93, Maastricht Q 95, Amby Q 102, Riksingen Q 158, Bommershoven Q 160, Tongeren Q 162, 's Gravenvoeren Q 200.

Te Zonhoven Q 1 en te Genk Q 3 treffen we *trissap* aan, terwijl we overal elders *krissap* hebben in deze streek.

Hebben we hier te doen met een contaminatie met een ander woord? Zeker kan hier, gezien de sterke positie der *k* van geen palatisatie spraak zijn.

Te Herne O 272, wordt *ta(m)blet* gebruikt onder invloed van het Waalse *ta(m)blette* dat naast *dju* of *djuseye* (vergelijk de betekenisontwikkeling bij *drop* en *dropsel*) de meest verspreide benamingen zijn.

Frans-Vlaanderen en Westelijk West-Vlaanderen hebben *sykærpek* of *pek*; *pek* treffen we ook aan te Eisden Q 7, Rotem L 420, en Lanklaar O 422, heeft *makkëpeik*.

Naast deze vormen heeft West-Vlaanderen ook *pekukə* en *ustəkukə* (vergelijk de kaart van het Rijnland).

De benamingen van „zoethout” zijn, wat de samenstellingen met *kalise* betreft, ongeveer dezelfde als voor *drop*; *kalisiehout*, *klissaphout*, *kriskekhout* zijn de meest voorkomende, daarnaast heeft men *kalisiestok*, *kalisiebrood*.

In de randgebieden hebben we weer andere benamingen, in Westvlaanderen *zoetstok*, en in Limburg *zoethout*. Deze benamingen zullen wel zeer oud zijn, want *Süssholz* komt reeds in het Duitse *Hortus Sanitatis* van Mainz in 1485 voor. (TSCHIRCH, o. c. Lief. 19, i. v. *radix liq.*)

Voor de namen van *dropwater* hebben we een samenstelling van den plaatselijken naam van *dropwater* of *sap* (zie Kaart *dropwater*); te Herne O 272 vinden we nogmaals *tamlet*.

In Waals Brabant komt *kališ* ook soms voor; de Walen kennen het woord, maar hier en daar blijkt toch uit het onderzoek dat het nauwelijks tot hun actieve woordenschat behoort; zoo wordt het te Bevekom P 142 als een Nederlands woord beschouwd, terwijl elders bv. te Bossut, Gottechain, Biez, Dion-le-Val, Mélin, Lathuy en Piétrain, het als Frans wordt aangezien (mondellinge enquête 1944).

Zoo hebben we te Gembloux *kalitš* „dropwater”; te Bossut, Gottechain, Biez, Dion-le-Val, Waver, Piétrebais, Mélin, Lathuy, St. Remigius-Geest *kalitš* „drop”; *kališ* „drop” te Bevekom; *kališ* „dropwater” te Hamme-Mille; *kalitš* „anijslekkers” te Zittert-Lummen.

Uit de woordvormen van *kališ* blijkt dat het woord overal met een zuivere *i* voorkomt, terwijl men hier toch ronding had verwacht; vergelijk *regulus* of *rekulus* (*u* = [*y*]) in dit gebied.

Dit wijst er misschien op dat we hier te doen hebben met een jong leenwoord uit het Nederlands, dat zich aan het Waals klankenstelsel nog niet heeft aangepast of dat we hier voor een woord staan dat aan de verwaalsing hardnekkig weerstand biedt, juist omdat het als vreemd wordt aangevoeld.
